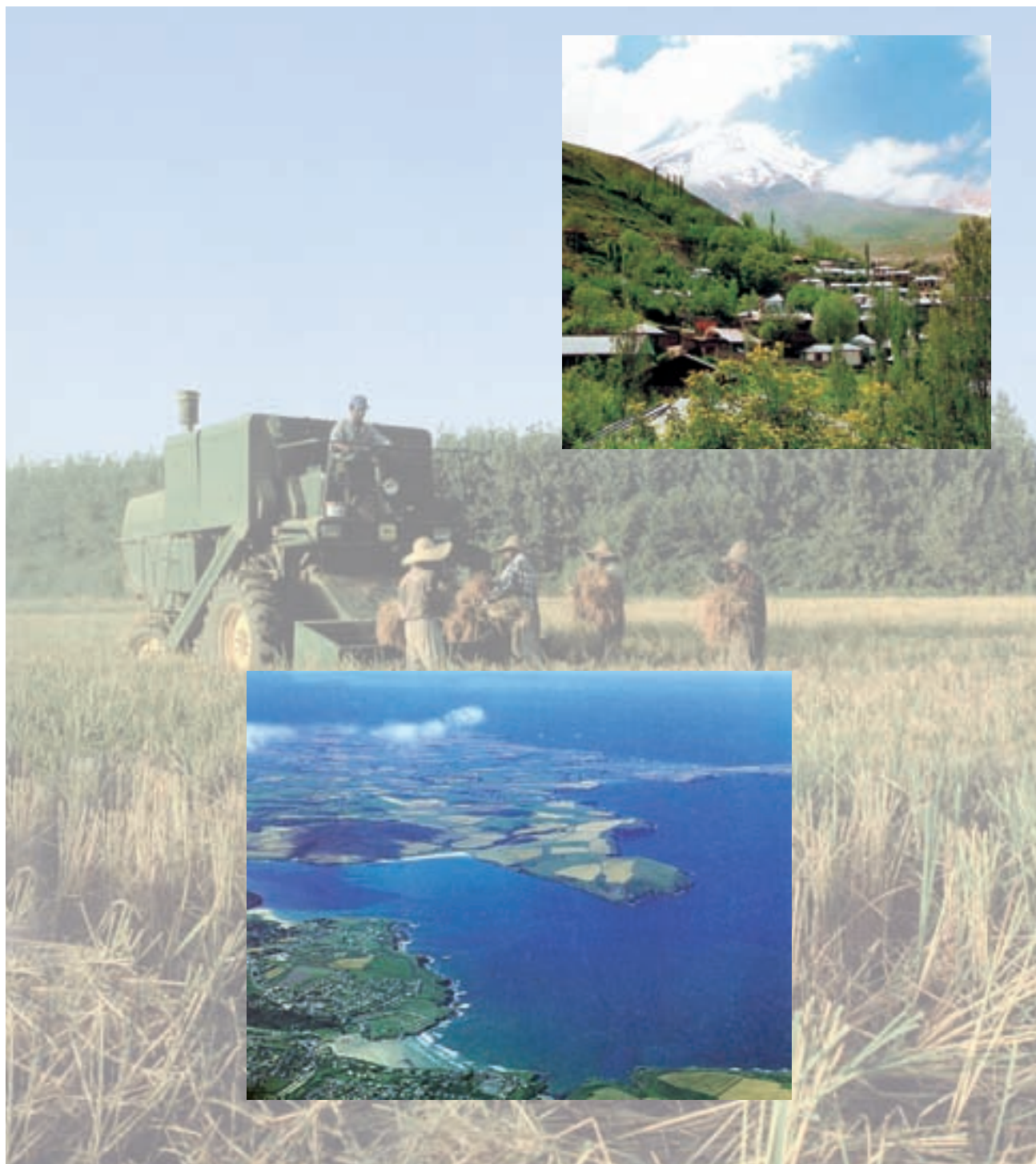

ناحیه چیست؟

تصور شما از یک ناحیه چیست؟

که شما احساس کنید این نواحی با یک دیگر تفاوت دارند؟ آب و هوا؟ ناهمواری؟ پوشش گیاهی؟ زندگی جانوری؟ شکل خانه‌ها یا نوع بهره‌برداری از محیط طبیعی و شیوه‌ی زندگی؟
شکل ۱ یک ناحیه‌ی مرطوب را نشان می‌دهد. در این

به عکس‌های زیر به دقت نگاه کنید. شاید یکی از آن‌ها به ناحیه‌ای که شما در آن زندگی می‌کنید، شبیه باشد! هر عکس را با سایر عکس‌ها مقایسه کنید. مجموعه‌ی این عکس‌ها، نواحی متفاوتی از سطح زمین را نشان می‌دهند. چه عواملی سبب می‌شود

ناحیه، بارندگی و رطوبت کافی موجب به وجود آمدن چمنزارهای وسیع شده و شرایط مناسبی را برای دامداری و پرورش گاو فراهم آورده است. سقف ساختمان‌ها با ریزش‌های جوی تناسب دارد. در شکل ۲ یک ناحیه‌ی شهری را مشاهده می‌کنید. قرار گرفتن این شهر در کنار دریا، امکان تجارت دریایی را فراهم کرده است. نوع ساختمان‌ها با فعالیت‌های اقتصادی ساکنان شهر انطباق دارد. وجود جمعیت زیاد و امور مربوط به تجارت موجب پدید آمدن ساختمان‌های بلند شده است. اکنون بگویید در شکل‌های ۳ و ۴ میان پدیده‌ها چه ارتباطی وجود دارد؟

همان‌طور که ملاحظه می‌کنید، میان اجزا و پدیده‌های هر عکس نوعی پیوستگی و هماهنگی و ارتباط متقابل وجود دارد

که آن را با سایر عکس‌ها متفاوت می‌سازد.

یکی از مفاهیم اصلی در علم جغرافیا مفهوم ناحیه^۱ است. جغرافی دانان از گذشته سطح زمین را به واحدهای جغرافیایی که در آن پدیده‌ها باهم تجانس و وحدت دارند تقسیم کرده و سپس آن‌ها را مورد مطالعه قرار داده‌اند. عامل تمایز این واحدهای جغرافیایی، تفاوت مکان‌ها و پدیده‌های موجود در آن‌هاست. این تقسیم‌بندی‌ها به منظور شناخت بهتر و آسان‌تر و علمی‌تر کردن مطالعات و تحقیقات درباره‌ی مکان‌ها صورت می‌گیرد تا برنامه‌ریزی صحیح‌تری برای آن‌ها انجام شود.

درباره‌ی مفهوم ناحیه تاکنون تعاریف متعددی ارائه شده است. در این جا به دو نمونه از آن‌ها اشاره می‌کنیم.

● ناحیه بخشی از سطح زمین است که چهره‌های ظاهری مشابه در سراسر آن ویژگی خاصی را به وجود می‌آورند؛ به طوری که با بخش‌های مجاور خود متفاوت است.
● ناحیه یک محدوده‌ی جغرافیایی است که در آن میان خصوصیات طبیعی، انسانی، اجتماعی و فرهنگی تجانس یا هماهنگی و وحدت نسبی وجود دارد.

بنابراین :

۱- ویژگی اصلی یک ناحیه، وحدت و همگونی نسبی عناصر طبیعی و انسانی است.

۲- یک ناحیه‌ی جغرافیایی با ناحیه‌ی مجاور خود متفاوت است.

مرزها در سطح زمین وجود ندارند و پیدا کردن آن‌ها روی نقشه‌های جغرافیایی آسان‌تر از تشخیص آن‌ها در سطح زمین است. این معیارها ممکن است عوامل طبیعی مانند ناهمواری، آب و هوا، خاک، پوشش گیاهی و... باشد.

در این صورت، ناحیه‌ی کوهستانی، ناحیه‌ی قطبی، ناحیه‌ی خاک‌های چرنوزوم، ناحیه‌ی جنگلی و نظایر آن خواهیم داشت. ممکن است این معیارها مربوط به عوامل انسانی؛ مانند مذهب، زبان، نوع فعالیت اقتصادی باشند. در این صورت، می‌توان به ناحیه‌ی پیروان دین اسلام، ناحیه‌ی اقتصادی جنوب شرقی یا ناحیه‌ی صنعتی و نظایر آن اشاره کرد.

● باید توجه داشت که ناحیه‌بندی کاری صرفاً جغرافیایی است و براساس طرزتفکر یک جغرافی‌دان و شیوه‌ی کار او و به‌طور اختیاری صورت می‌پذیرد. انتخاب معیار و ملاک برای تعیین حدود یک ناحیه به ذهن و فکر جغرافی‌دان بستگی دارد.

● جغرافی‌دان‌ها براساس چه معیارهایی ناحیه‌بندی می‌کنند؟

● وقتی که یک محیط جغرافیایی را براساس معیارهایی به واحدهای کوچک‌تر تقسیم کنیم، به طوری که هر واحد با واحد مجاور خود تفاوت داشته باشد، در واقع ناحیه‌بندی کرده‌ایم.

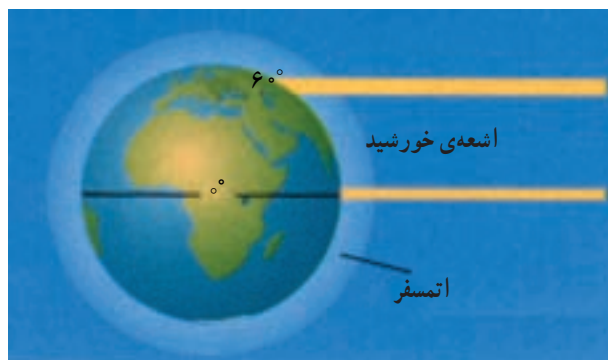
جغرافی‌دانان برای تعیین حدود یک ناحیه، یک یا چند معیار را به کار می‌گیرند و سپس با توجه به این معیارها، حدود یا مرزهای ناحیه را روی نقشه رسم می‌کنند. در واقع، این گونه

۱- برخی معتقدند که در مقایسه با ناحیه، منطقه یک واحد جغرافیایی وسیع‌تری از ناحیه است و ممکن است حتی چند ناحیه‌ی جغرافیایی را نیز شامل شود.

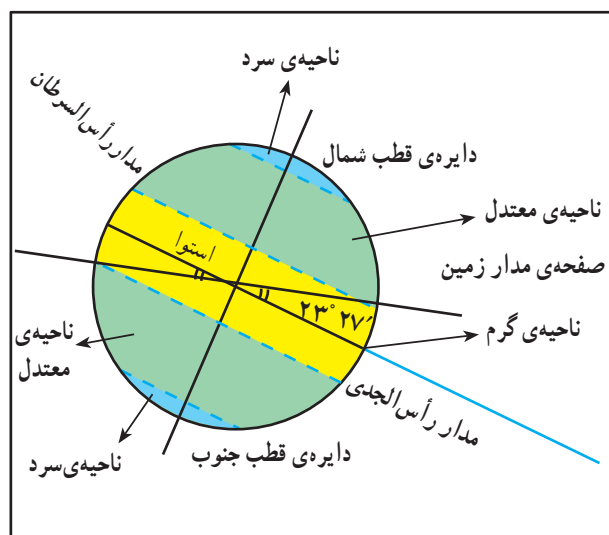
برخی دیگر معتقدند واژه‌ی منطقه و ناحیه را می‌توان به جای یک‌دیگر به کاربرد.

نواحی طبیعی

می‌شود: ناحیه‌ی گرم (حارّه)، ناحیه‌ی معتدل و ناحیه‌ی سرد (قطبی). به شکل ۶ توجه کنید.

شکل ۵ - پرتوهای خورشید در مدار ۶۰ درجه به جهت مایل تابیدن، مساحتی دو برابر ناحیه‌ی استوایی را در بر گرفته‌اند. مقدار انرژی گرمایی دریافتی توسط هر واحد سطح در این ناحیه تقریباً نصف منطقه‌ی استوایی است.

شکل ۶ - سه ناحیه‌ی متفاوت از نظر دما

جغرافی دانان برای تقسیم‌بندی نواحی طبیعی از چند عامل استفاده می‌کنند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: آب و هوا، پوشش گیاهی و خاک.

الف - آب و هوا

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های نواحی طبیعی شرایط آب و هوایی است. دما و بارش مهم‌ترین عناصر آب و هوایی به‌شمار می‌آیند.

● دما: دما بر اثر تابش خورشید بر سطح زمین پدید می‌آید. اولین و مهم‌ترین تأثیری که خورشید بر جو «اتمسفر» می‌گذارد، گرم کردن هوای اطراف کره‌ی زمین به میزان نامساوی و متفاوت است.

به شکل ۵ توجه کنید. آیا همه‌ی نقاط سطح زمین به‌طور یکسان از نور خورشید بهره‌مند می‌شوند؟

چون ارتفاع خورشید در طول روز، سال و مکان‌های مختلف فرق می‌کند، مقدار انرژی دریافتی و در نتیجه دمای هوا در مناطق مختلف، متفاوت است.

در عرض‌های جغرافیایی پایین و نواحی استوایی، نور خورشید در تمام ایام سال تقریباً به حالت قائم می‌تابد اما هر قدر به عرض‌های جغرافیایی بالاتر نزدیک‌تر می‌شویم، زاویه‌ی تابش مایل‌تر می‌شود. برای مثال، مقدار معینی از انرژی خورشید در منطقه‌ی استوا به یک متر مربع از سطح زمین می‌تابد و آن را به‌خوبی گرم می‌کند؛ در حالی که در عرض‌های جغرافیایی بالا همین مقدار انرژی به چندین متر مربع می‌تابد و به واحد سطح، انرژی کم‌تری می‌رسد. چرا؟

این امر موجب پدید آمدن سه ناحیه‌ی متفاوت از نظر دما

بر اساس چگونگی تابش اشعه‌ی خورشید، سه ناحیه‌ی کلی آب و هوایی از نظر دما پدید می‌آید:

- آب و هوای گرم با دمای میانگین سالانه بیش از ۲۰ درجه سانتیگراد

- آب و هوای معتدل با دمای میانگین سالانه ۲۰ - ۸ درجه سانتیگراد

- آب و هوای سرد با دمای میانگین سالانه کم‌تر از ۸ درجه سانتیگراد

بارش: یکی دیگر از عناصر مهم آب و هوایی، بارش است که در تقسیم‌بندی نواحی آب و هوایی از آن استفاده می‌کنند. آیا نقشه‌ی پراکندگی سالانه‌ی بارش جهان در سال گذشته را به خاطر دارید؟ آیا میزان بارش در همه جای کره‌ی زمین یکنواخت است؟ کدام نواحی جهان بسیار پربارش و کدام نواحی بسیار کم‌بارش هستند؟

در کشور ما نیز میزان بارش از مکانی به مکان دیگر، تفاوت‌های چشمگیری دارد.^۱ علاوه بر آن توزیع فصلی بارندگی نیز در کشور ما یکنواخت نیست. همچنین مقدار بارش روزانه نیز که شدت بارندگی را نشان می‌دهد، از مکانی به مکان دیگر متفاوت است. مقدار بارش روزانه یا شدت بارندگی از نظر مسائل مربوط به فرسایش خاک و کشاورزی اهمیت دارد. در کشور ما بالاترین بارش روزانه در سواحل جنوب و شمال اتفاق می‌افتد برای مثال در بندر لنگه در یک روز معین ۲۰۰ میلی‌متر باران داشته است. به شکل ۷ توجه کنید. در این نقشه براساس ویژگی‌های عمده‌ی بارش از قبیل بارندگی سالانه، توزیع فصلی

بارش و بالاترین بارش روزانه، ایران به شش ناحیه‌ی بارشی تقسیم شده است: ۱- ناحیه‌ی خزری غربی ۲- ناحیه‌ی خزری شرقی ۳- ناحیه‌ی کردستان ۴- ناحیه‌ی آذربایجان و زاگرس ۵- ناحیه‌ی خراسان شمالی ۶- ناحیه‌ی داخلی. با توجه به نقشه بگویید پربارش‌ترین و خشک‌ترین ناحیه‌ی ایران کدام است؟ در شکل ۶ و ۷ نواحی متفاوت از نظر دما و نواحی بارش

را مشاهده کردید. اما اقلیم‌شناسان برای تعیین نواحی آب و هوایی، به یک معیار بسنده نمی‌کنند و معمولاً از دو یا چند معیار به منظور ناحیه‌بندی اقلیمی استفاده می‌کنند.

برای مطالعه

جدول ۸- ویژگی‌های آماری نواحی بارشی ایران

نام ایستگاه	نسبت میانگین بالاترین بارش روزانه به درصد سالانه	میانگین بالاترین بارش روزانه به میلی‌متر	درصد بارندگی فصلی				میانگین سالانه‌ی بارش به میلی‌متر	ناحیه
			پاییز	تابستان	بهار	زمستان		
رامسر	۷	۹۳	۴۰	۲۰	۱۴	۲۶	۱۲۶۱	خزری غربی
گرگان		۹	۴۸	۳۰	۵	۴۳	۵۳۹	خزری شرقی
سنندج	۹	۴۸	۳۰	۵	۲۲	۴۳	۵۳۹	کردستان
زنجان - شهرکرد	۱۱	۳۳	۲۷	۳	۲۸	۴۲	۳۱۳	آذربایجان و زاگرس
مشهد	۱۱	۳۳	۲۷	۳	۲۸	۴۲	۳۱۳	خراسان شمالی
اهواز - ایرانشهر - یزد - سمنان	۱۹	۲۸	۲۳	۲	۱۹	۵۶	۱۵۴	داخلی

۱- مثلاً در دوره‌ی آماری (۱۳۴۳-۱۳۴۰) بندر انزلی با ۱۸۵۰ میلی‌متر بیش‌ترین و بم با ۵۶ میلی‌متر بارندگی سالانه کم‌ترین مقدار بارندگی را داشته‌اند و یا در طی سی‌سال (۱۳۷۵-۱۳۴۵) میانگین بارندگی سالانه در رشت ۱۴۰۱ میلی‌متر و در زاهدان ۸۴ میلی‌متر بوده است.

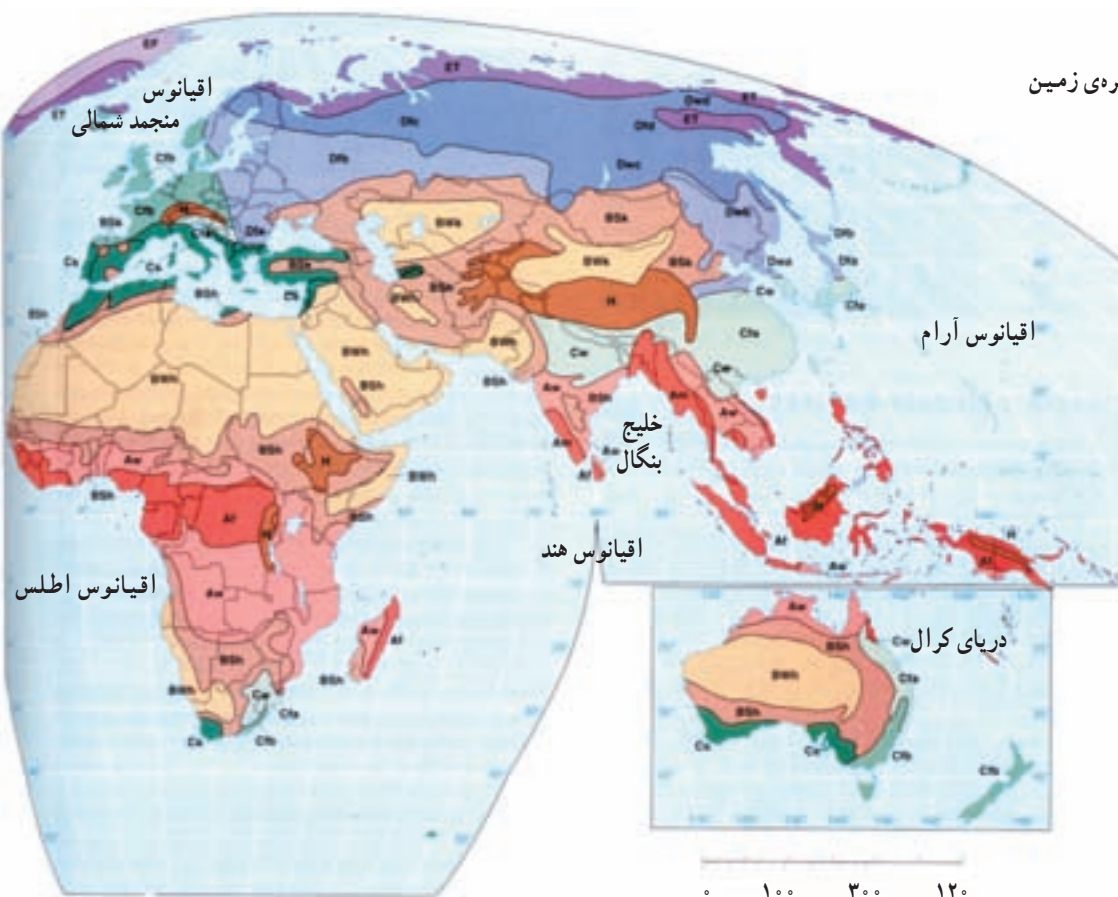
تعیین نواحی آب و هوایی

برای مثال، اقلیم حاره‌ای (A) نواحی‌ای را دربر

می‌گیرد که دمای آن‌ها در هیچ ماهی از سال کم‌تر از 18°C نیست و بارش سالانه بیش از تبخیر سالانه است (یعنی آب و هوای مرطوب استوایی) همچنین اقلیم سرد (D) نواحی‌ای را شامل می‌شود که در آن‌ها دمای سردترین ماه سال کم‌تر از 3°C بوده و در بیش‌تر مواقع بارش به‌صورت برف است (یعنی آب و هوای سرد).

اقلیم‌شناسان با استفاده از معیارهای مختلف، نواحی اقلیمی جهان را بررسی و تقسیم‌بندی کرده‌اند. یکی از معروف‌ترین این تقسیم‌بندی‌ها، طبقه‌بندی کوپن (۱۹۱۸م) است. این طبقه‌بندی براساس سه معیار بارش، دما و پوشش گیاهی انجام شده است. در طبقه‌بندی کوپن ابتدا با توجه به عوامل یادشده پنج گروه آب و هوایی از یک‌دیگر تفکیک می‌شوند (جدول ۱۰).

شکل ۹- نواحی آب و هوایی کره‌ی زمین
براساس تقسیم‌بندی کوپن

آب و هوای گرم عرض متوسط C	
Cfa	مرطوب جنب حاره‌ای
Cw	
Cfb	اقیانوسی
Cfc	
Cs	مدیترانه‌ای

آب و هوای سرد عرض متوسط D	
Dfa	مرطوب قاره‌ای
Dwa	
Dfb	
Dfc	جنب قطبی (سرد)
Dfd	
Dwd	

آب و هوای قطبی (بسیار سرد) E	
ET	آب و هوای توندرا
EF	یخبندان
H	نواحی مرتفع

جدول ۱۰- گروه‌های اولیه‌ی تقسیم‌بندی کوپن

نام آب و هوا	پوشش گیاهی	بارش	دما	علامت
حاره‌ای	بارش و دما جهت رشد جنگل‌های حاره‌ای مناسب است.	بارش در تمام سال	هیچ ماهی سردتر از 18°C نیست.	A
خشک	جهت رشد درختان مناسب نیست.	کمبود بارش	دامنه‌ی دما زیاد است.	B
معتدل	بارش و دما برای رشد جنگل‌های خزاندار کافی است.	بارش در دوره‌ی سرد بیش‌تر از دوره‌ی گرم	سردترین ماه بین 3°C - و 18°C + قرار دارد.	C
سرد	بارش و دما برای رشد مخروطیان کافی است.	بارش در تابستان بیش‌تر از زمستان	سردترین ماه زیر 3°C - است.	D
قطبی	به علت سرمای زیاد درخت نمی‌روید.	کمبود بارش	هیچ ماهی بالای 1°C نیست.	E

بیش‌تر بدانیم

هریک از گروه‌های اصلی آب و هوایی در تقسیم‌بندی کوپن به گروه‌های فرعی تقسیم می‌شود: مثلاً در اقلیم حاره‌ای (A)، Af، آب و هوای گرم و مرطوب حاره‌ای در دوطرف استوا و Am آب و هوای موسمی است که مثلاً در جنوب شرقی آسیا وجود دارد و فرق آن با آب و هوای Af این است که میزان بارش در فصل سرد کم‌تر از فصل گرم و تحت تأثیر بادهای موسمی است. در اقلیم خشک (B) گروه‌های فرعی چون آب و هوای بیابانی یا خشک Bw، آب و هوای نیمه‌بیابانی یا نیمه‌خشک Bs، بیابان‌های منطقه‌ی معتدل یا سرد Bwk و نظایر آن وجود دارند.

جدول ۱۱

ردیف	نام	علامت اختصاری
۱	گرم و مرطوب حاره‌ای	Af
۲	موسمی	Am
۳	خشک و مرطوب (ساوان)	Aw, As
۴	مرطوب جنب حاره‌ای	Cwa, Cfa
۵	مدیترانه‌ای	Csb, Csa
۶	اقیانوسی	Cfc, cfb
۷	قاره‌ای مرطوب	Dwa, Dwb Dfa, Dfb
۸	جنب قطبی یا سرد	Dws, Dwd Dfc
۹	توندرا	Et
۱۰	یخبندان	Ef
۱۱	بیابانی	Bwk, Bwh
۱۲	نیمه‌بیابانی	Bsr, Bsh

آب و هواهای گرم و مرطوب عرض پایین A

■ Af مرطوب استوایی
■ Am (خشک و مرطوب) ساوان
■ Aw

آب و هواهای خشک B

■ BWh بیابانی
■ BWk نیمه‌بیابانی
■ BSh
■ BSk

- ۱- معیارهای تشخیص یک ناحیه از ناحیه‌ی دیگر چیست؟
- ۲- ناحیه‌بندی یعنی چه؟
- ۳- چرا تشخیص مرزها و محدوده‌ی یک ناحیه در روی نقشه آسان‌تر از روی زمین است؟ توضیح دهید.
- ۴- الف - کدام یک از معیارهای تقسیم نواحی، طبیعی و کدام انسانی است؟ ب - با توجه به هر یک از معیارها دو ناحیه را مثال بزنید.

- (آب و هوا) (مذهب) (نوع فعالیت اقتصادی) (خاک)
- ۵- چرا بر روی کره‌ی زمین، نواحی متفاوت از نظر دما پدید آمده است؟
- * تمرین کار با نقشه‌های موضوعی (برای مطالعه)

- با توجه به نقشه‌ی ۹ و راهنمای آن، نوع آب و هوا و علامت اختصاری مربوط به آن را در هر ناحیه بنویسید.
- حوزه‌ی کنگو () مجمع‌الجزایر اندونزی () مغولستان ()
- بنگلادش () برتغال () صحرای بزرگ افریقا ()
- انگلستان () گرینلند () نواحی مرکزی استرالیا ()

خود را از خورشید به دست می‌آورند. گیاهان سبز تولیدکنندگان اصلی و مهم‌ترین بخش زنجیره‌ی غذایی به‌شمار می‌روند؛ زیرا از طریق عمل فتوسنتز غذا می‌سازند و گیاه‌خواران و گوشت‌خواران به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به آن‌ها وابسته‌اند.

شکل ۱۲- اکوسیستم‌های سیاره‌ی زمین

ب- پوشش گیاهی و زندگی جانوری

به شکل ۱۲ که اکوسیستم‌های اصلی سیاره‌ی زمین را نشان می‌دهد، توجه کنید. آیا می‌توانید بخش‌های غیرزنده‌ی آن را نام ببرید؟

بخش زنده‌ی محیط زمین همان زیست‌کره (بیوسفر) است که همه‌ی موجودات زنده - یعنی گیاهان، جانوران و انسان - را شامل می‌شود. بخش‌های غیرزنده - یعنی سنگ کره، آب کره و هواکره - بر یک دیگر تأثیر می‌گذارند و در نتیجه، شرایط زندگی مطلوب را در زیست‌کره فراهم می‌آورند.

زیست‌کره از عمیق‌ترین نقاط اقیانوس‌ها تا لایه‌های زیرین جو گسترده شده است. در سطح زمین، زیست‌کره انواع موجودات را شامل می‌شود؛ از جانوران ذره‌بینی که در خاک زندگی می‌کنند تا درختان چوب قرمز کالیفرنیا که ۱۱۰ متر ارتفاع دارند.

به مجموعه‌ای از موجودات زنده و محیط طبیعی غیرزنده‌ای که این موجودات با آن در ارتباط‌اند، اکوسیستم می‌گویند. گیاهان و جانوران از طریق مبادله‌ی ماده و انرژی باهم ارتباط متقابل دارند. البته همه‌ی این فرایندها انرژی مورد نیاز

تعیین نواحی گیاهی و جانوری

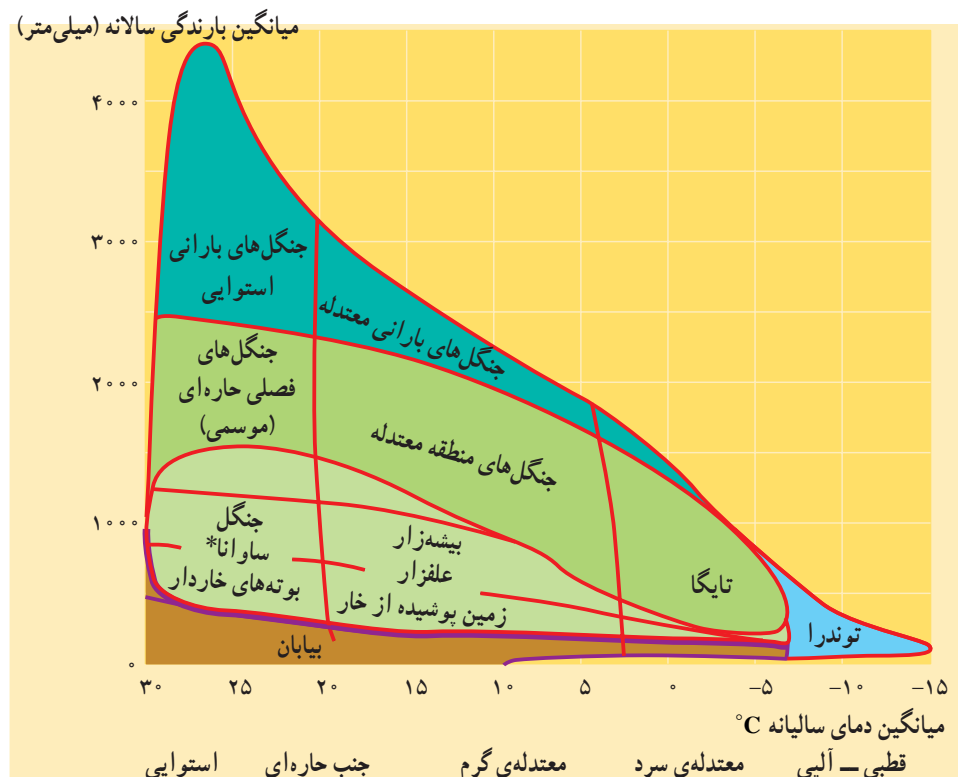
*تعداد و انواع گونه‌های گیاهی و جانوری از مکانی به مکان دیگر متفاوت است. با توجه به اهمیت گیاهان و جانوران، جغرافی دانان از گذشته به تعیین محیط‌های مختلف طبیعی پرداخته‌اند. در جغرافیای زیستی پراکندگی گونه‌های گیاهی و جانوری مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

جغرافی‌دانان زیست‌کره (بیوسفر) را به بیوم‌های مختلف تقسیم کرده‌اند. آیا تعریف بیوم (زیست‌بوم) و نقشه‌ی پراکندگی بیوم‌ها را از سال گذشته به یاد دارید؟ چرا گروه‌های مشابه حیوانات و گیاهان در یک ناحیه‌ی خاص زندگی می‌کنند؟ این موضوع به عوامل مختلفی بستگی دارد که مهم‌ترین آن‌ها آب و هواست. بین آب و هوا و گیاهان و جانوران یک ناحیه ارتباط زیادی وجود دارد؛ تا آن‌جا که ما برحسب آب و هوای یک ناحیه می‌توانیم پیش‌بینی کنیم که چه نوع بیومی در آن‌جا وجود دارد یا

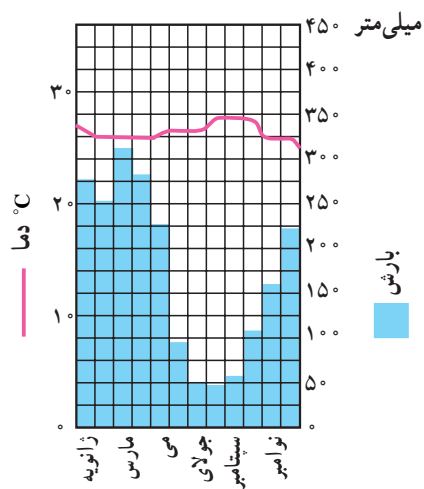
انواع موجودات زنده‌ی غالب در آن محیط کدامند؟ به شکل ۱۳ توجه کنید. نوع بیوم با کدام عناصر آب و هوایی ارتباط دارد؟ چند مثال ذکر کنید.

البته مرز بین انواع بیوم‌ها تقریبی است؛ برای مثال، جنگل‌های استوایی در نواحی‌ای که بارندگی سالیانه بین ۲۵۰۰ تا ۴۵۰۰ میلی‌متر و دمای میانگین بیش از ۲۰ درجه‌ی سانتی‌گراد است، می‌رویند.

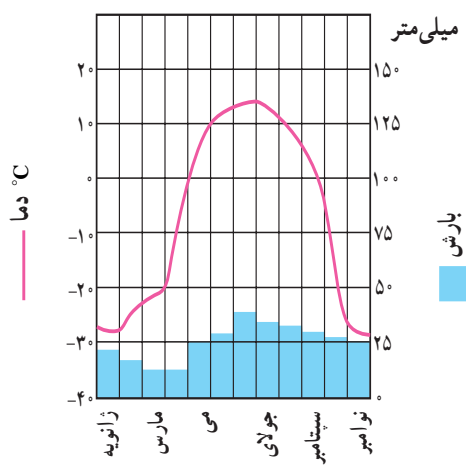
چرا در نواحی خشک نمی‌توان درختان پهن‌برگ را یافت؟ چرا انواع گیاهان خاردار در مناطق مرطوب دیده نمی‌شود؟ با افزایش میزان باران در نواحی استوایی، تنوع درختان و ارتفاع آن‌ها بیش‌تر می‌شود. هرچه به سمت عرض‌های جغرافیایی بالاتر (به سمت قطبین) می‌رویم، به موازات کاهش بارش، قد درختان کوتاه‌تر می‌شود. همچنین در حواشی بیابان‌ها به علفزار و سپس بوته‌های خاردار تبدیل می‌گردند.

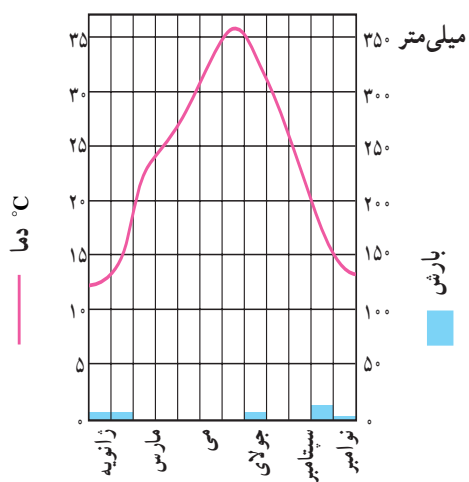
شکل ۱۳- انواع پوشش گیاهی در ارتباط با رطوبت و دما از قطب تا استوا

برزیل: گرم و مرطوب حاره‌ای

کانادا: جنب قطبی

الجزیره: بیابانی

رابطه‌ی زیست بوم‌ها با میانگین بارش و دما

* جانوران نمی‌توانند غذا بسازند به همین دلیل، به گیاهان وابسته‌اند؛ بنابراین، نقاطی مانند نواحی استوایی که انبوه‌ترین پوشش گیاهی را دارند، پرجمعیت‌ترین و متنوع‌ترین نواحی جانوری هستند. البته تعیین حدود ناحیه‌ی جانوری به علت مهاجرت‌هایی که در طول سال انجام می‌دهند، مشکل‌تر و مرزهای

این نواحی متغیر است.
* علاوه بر عامل آب و هوا، نوع خاک و ارتفاع نیز در چگونگی پراکندگی گیاهان و جانوران در نواحی خاص مؤثرند. به شکل ۱۵ دقت کنید.

شکل ۱۵- تغییرات پراکندگی جانوران در ارتباط با ارتفاع (کوهستان نمونه، کنیا)

فعالیت ۲

- ۱- اِکوسیستم را تعریف کنید.
 - ۲- چرا گیاهان بر روی کره‌ی زمین نقش حیاتی دارند؟
 - ۳- چرا تعیین مرز نواحی جانوری مشکل‌تر از نواحی گیاهی است؟
 - ۴- الف - مهم‌ترین علت به‌وجود آمدن گونه‌های گیاهی و جانوری خاص در یک ناحیه، است.
ب - بیش‌ترین تعداد و تنوع گونه‌ها در زیست بوم وجود دارد.
- * تمرین کار با عکس و نمودار
- با توجه به شکل ۱۴، نمودارهای آب و هوایی را از نظر دما و بارش و عکس‌ها را از نظر نوع پوشش گیاهی مقایسه کنید. برای هر ناحیه چند سطر مطلب بنویسید. از شکل‌های ۹، ۱۳ و جدول ۱۰ نیز کمک بگیرید.

پ - خاک

گیاهان علاوه بر انرژی خورشید و آب به خاک نیازمندند. خاک محصول نهایی هوازدگی و نتیجه‌ی تخریب فیزیکی و شیمیایی سنگ‌ها و تجمع باقی‌مانده‌های درحال فساد جانوران است. درتشکیل خاک عوامل مختلفی چون سنگ بستر، آب و هوا، شیب زمین، زمان و فعالیت گیاهی و جانوری موجود در خاک دخالت دارند.

خاک علاوه بر مواد معدنی که حاصل هوازدگی سنگ‌هاست، دارای مواد آلی نیز می‌باشد. باقی‌مانده‌ی گیاهان و اجساد جانوران با گذشت زمان می‌پوسند و باعث ایجاد و افزایش هوموس خاک می‌شود. هوموس یا گیاهخاک به بخش آلی خاک گفته می‌شود.

شکل ۱۶- نقشه‌ی پراکندگی نواحی خاک در جهان

تعیین نواحی خاک

عوامل تشکیل دهنده‌ی خاک در نواحی مختلف سطح زمین متفاوت اند؛ بنابراین، در مناطق جغرافیایی خاک‌های گوناگونی از نظر ترکیب، رنگ، چسبندگی و سایر موارد پدید آمده است. به نقشه‌ی ۱۶ توجه کنید.

برای تعیین نواحی خاک، می‌توان روش‌ها و معیارهای مختلفی را به کار گرفت و مثلاً خاک‌ها را برحسب قابلیت کشاورزی، محل تشکیل و ترکیب شیمیایی دسته‌بندی کرد.

خاک‌های نواحی قطبی و نیمه سردسیر: در نواحی جنب قطبی شمال کانادا، اروپا و آسیا پوشش گیاهی عمدتاً از نوع جنگل‌های مخروطی است. در این نواحی پوشش گیاهی علف کم‌تر دیده می‌شود. به علت یخبندان شدید و کندشدن عمل تجزیه، خاک این مناطق از نظر هوموس و ترکیبات کربنی فقیر است. معروف‌ترین خاک این ناحیه پودزول نام دارد.

خاک‌های نواحی معتدل: در این نواحی به علت بارش نسبتاً

کافی، گیاهان زیادی رشد می‌کنند. خاک نواحی معتدل حاصل خیز است و به همین دلیل، انواع محصولات کشاورزی در این نواحی کشت می‌شوند. از بهترین انواع خاک این نواحی می‌توان از چرنوزیوم نام برد که هوموس فراوان دارد و در جنوب روسیه، ناحیه‌ی یامپا در آرژانتین و پیری در امریکای شمالی دیده می‌شود.

خاک‌های نواحی مرطوب استوایی: در این ناحیه، پوشش گیاهی انبوه و متنوع است اما در اثر بارش فراوان باران، کانی‌ها و هوموس خاک شسته می‌شود و خاک فقیر می‌گردد. خاک این ناحیه لاتریت نام دارد و به رنگ زرد یا قرمز است.

خاک‌های نواحی بیابانی: این خاک‌ها در نواحی خشک

کم گیاه یا فاقد گیاه تشکیل می‌شوند و هرچند کانی‌های فراوان دارند اما از نظر مواد آلی فقیرند. (مانند سیروزوم)

شکل ۱۷- لُس در چین — لُس به نهشته‌های بادی ریزرس گفته می‌شود که سطح وسیعی از شمال شرق چین را پوشانده است. لُس زرد رنگ و بسیار حاصل‌خیز است. متأسفانه این ناحیه به علت طغیان‌های رودخانه‌ی هوانگ‌هو و باران‌های شدید موسمی، حمل مداوم رسوبات، در معرض فرسایش شدید قرار گرفته است.

فعالیت ۳

- ۱- چه عواملی در تشکیل خاک مؤثرند؟
- ۲- چرا نواحی مختلف خاک پدید آمده است؟
- ۳- جدول زیر را کامل کنید.

ویژگی	ناحیه	نوع خاک
.....	نواحی خشک و بیابانی	۱
به علت یخ‌بندان شدید از نظر هوموس و ترکیبات کربنی فقیر است.	۲
.....	۳ لاتریت
خاک سیاه بسیار غنی و حاصل‌خیز	روسیه	۴

نواحی انسانی چگونه پدید می آیند؟

عوامل انسانی دربردارنده ی همه ی ویژگی های زندگی مردم از جمله زبان، دین، آداب و رسوم، عقاید و باورها، لباس، مسکن، شیوه ی فعالیت های اقتصادی، ساخت ابزارها و نوع بهره برداری از محیط است. بدین ترتیب، فعالیت انسان در سطح کره ی زمین موجب تبدیل چشم اندازهای طبیعی* به چشم اندازهای فرهنگی* می شود.

در این درس چند نمونه از عناصر فرهنگی را که موجب پدید آمدن نواحی و چشم اندازهای انسانی یا فرهنگی می شوند، بررسی می کنیم. زبان، دین و عوامل اقتصادی از جمله ی این عناصرند.

در گذشته، بیش تر باور براین بود که محیط طبیعی همه ی جنبه های زندگی انسان را به شدت تحت تأثیر قرار می دهد و عوامل محیطی در زندگی انسان نقش تعیین کننده دارند. این نظریه به نظریه ی جبر محیطی معروف است. امروزه انسان با فعالیت های خود بر محیط طبیعی تأثیر چشم گیری گذاشته و با بهره گیری از دانش و فناوری بر عوامل طبیعی چیره شده است. در درس اول به بررسی نقش عوامل طبیعی مؤثر در تقسیم بندی نواحی پرداختیم. در این درس، درباره ی نقش عوامل انسانی و چگونگی پیدایش نواحی با شما سخن می گوئیم.

الف — زبان

زبان یکی از مهم ترین شاخص های فرهنگی است. زبان مشترک در میان افراد بشر وحدت ایجاد می کند.

● زبان های عمده ی دنیا

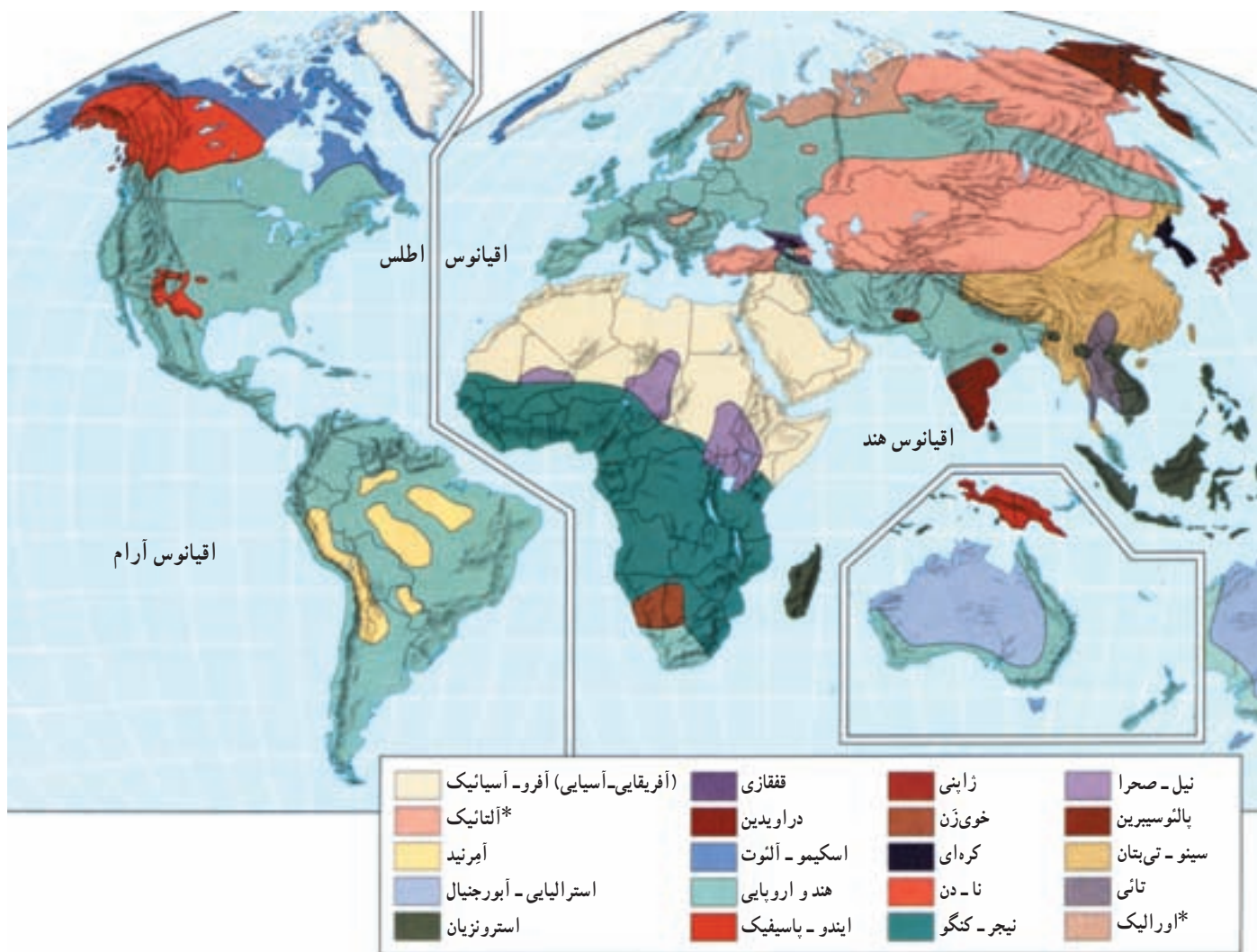
به جدول ۱ توجه کنید. تعداد زیادی از مردم جهان به یکی از زبان هایی که در این جدول آمده است، سخن می گویند. زبان ماندارین چینی زبانی است که ۸۵۳ میلیون نفر با آن تکلم می کنند. زبان انگلیسی، زبان اول ۳۳۰ میلیون نفر و یکی از زبان های رسمی و اداری در ۵۰ کشور جهان است.

زبان عربی زبان قرآن و نیز زبان رسمی حدود ۲۰ کشور است و به همین دلیل اهمیت ویژه ای دارد. در واقع با وجود این که قرآن به بسیاری از زبان های دنیا ترجمه شده است ولی هنوز هم میلیون ها نفر از مسلمانان جهان آن را به زبان اصلی (عربی) می خوانند و می آموزند. برخی از زبان ها هم فقط در سطح بسیار کمی گسترش یافته اند و تنها چندصد نفر با آن ها صحبت می کنند.

جدول ۱ — زبان های مهمی که تعداد زیادی سخن گو دارند.

(میلیون نفر)

زبان	بومی یا مادری	کل سخن گویان
ماندارین	۸۵۳	۹۹۹
هندی	۳۴۸	۴۵۷
اسپانیولی	۳۴۶	۴۰۱
انگلیسی	۳۳۰	۴۸۷
بنگالی	۱۹۷	۲۰۴
عربی	۱۹۵	۲۳۰
پرتغالی	۱۷۳	۱۸۶
روسی	۱۶۸	۲۸۰
ژاپنی	۱۲۵	۱۲۶
آلمانی	۹۸	۱۲۴
فرانسه	۷۴	۱۲۶
مالایی-اندونزیایی	۵۴	۱۶۴

شکل ۲- نقشه‌ی خانواده‌های زبانی جهان

به شاخه‌های مختلف تقسیم می‌شود. به شکل ۳ توجه کنید. یکی از زیرشاخه‌های زبان هند و اروپایی، هند و ایرانی است که خود به دو شعبه‌ی ایرانی و هندی تقسیم می‌شود. زبان ایرانی نیز دارای چهار شاخه به نام‌های فارسی، کردی، اوستایی و پشتو است.

۲- زبان‌های سامی و حامی (آفرو-آسیائیک): زبان سامی، زبان مردمان عرب و یهود و زبان حامی زبان بعضی از مردم شمال آفریقا است.

۳- زبان‌های آسیای شرقی: زبان مردم زردپوست ناحیه‌ی آسیای شرقی است. ماندارین چینی یکی از معروف‌ترین شاخه‌های این زبان محسوب می‌شود.

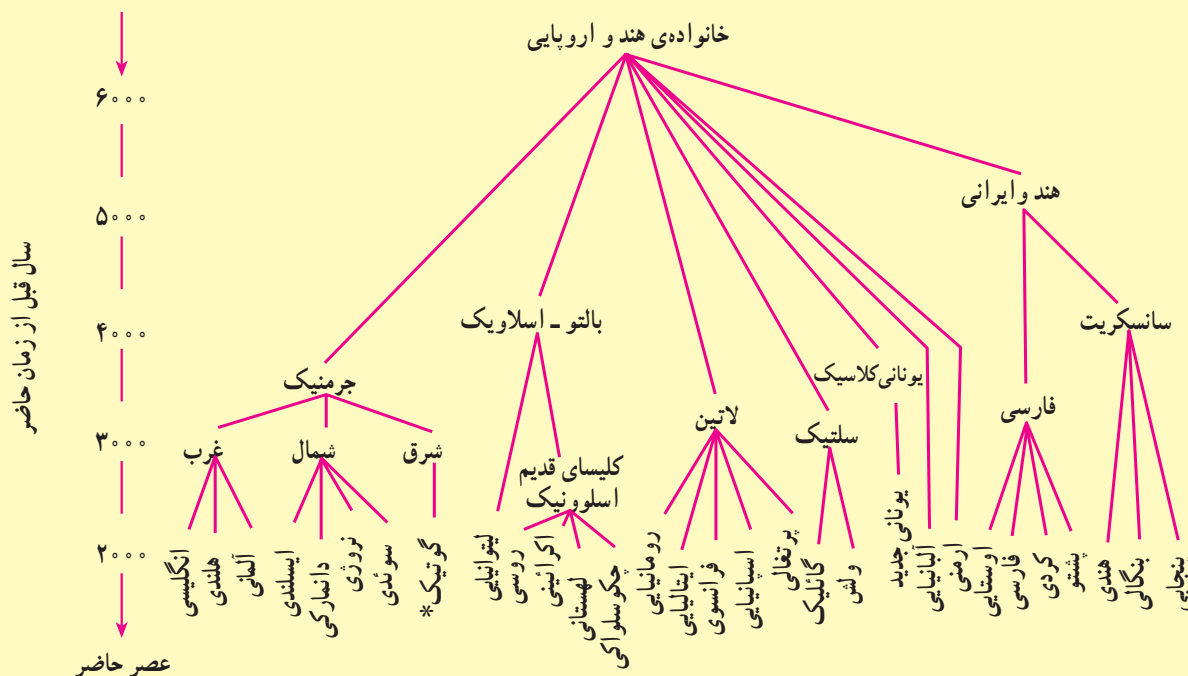
به نقشه‌ی ۲ توجه کنید. در این نقشه گروهی از کشورها با یک رنگ مشخص شده‌اند. مردم این کشورها به زبان‌های مختلف صحبت می‌کنند (مثلاً ایران و آلمان) ولی ریشه‌ی زبان‌هایشان یکی است.

به آن دسته از زبان‌های دنیا که یک ریشه‌ی اصلی دارند خانواده‌ی زبانی می‌گویند.

کشورهای هم‌خانواده‌ی زبانی را می‌توان یک ناحیه قلمداد کرد. مهم‌ترین خانواده‌های زبانی جهان عبارت‌اند از:

۱- زبان‌های هند و اروپایی: این گروه بزرگ‌ترین و گسترده‌ترین گروه‌های زبانی دنیاست. زبان هند و اروپایی خود

بیش تر بدانیم

شکل ۳- خانواده‌ی زبانی هند و اروپایی

فعالیت ۱

- ۱- چشم اندازهای طبیعی چه تفاوتی با چشم اندازهای فرهنگی دارند؟ توضیح دهید.
- ۲- مهم ترین خانواده‌های زبانی دنیا کدامند؟
- ۳- با توجه به شکل ۲ بگویید که قلمرو خانواده‌ی زبانی هند و اروپایی کدام قاره‌ها را شامل می‌شود؟ از هر قاره چند کشور را مثال بزنید.

ب- دین

زبانی و اقتصادی فراتر رفته و گسترش آن‌ها تابع هیچ‌یک از این عوامل نبوده است.
به‌طور کلی، ادیان به دو گروه تقسیم می‌شوند:
الف - ادیان متکی بر یکتاپرستی مانند دین اسلام،

دین یکی از مهم ترین عناصر فرهنگی جوامع بشری است.
هریک از ادیان از یک مکان معین ظهور یافته و سپس در سایر نواحی انتشار یافته‌اند. دین‌ها معمولاً از مرزهای سیاسی، نژادی،

پدیده‌ی پخش یا انتشار

پخش یا انتشار، فرایندی است که طی آن یک موضوع یا پدیده مثلاً زبان، مذهب، بیماری، شیوه‌ی لباس پوشیدن و ... در طول زمان از یک مکان به سایر مکان‌ها گسترش می‌یابد.
به محلی که پدیده‌ی پخش در آن‌جا شکل گرفته، قلب یا مرکز می‌گویند.

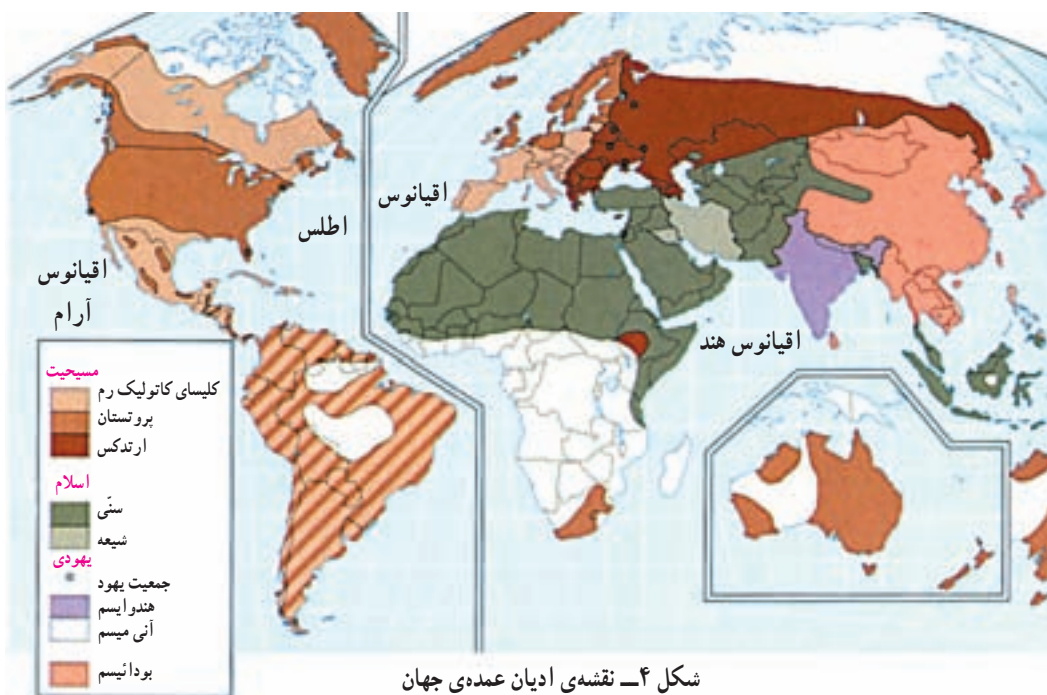
مسیحیت، یهود و زرتشت. جنوبی بیش تر است. این دین، شامل سه مذهب عمده کاتولیک، پروتستان و ارتدکس است.

● بیش تر پیروان دین یهود به صورت پراکنده در شهرها و نواحی بزرگ بازرگانی جهان زندگی می کنند و سرزمین مشخصی ندارند. از مراکز تجمع یهودیان، سرزمین فلسطین اشغالی است که بعد از جنگ جهانی دوم با حمایت دولت های استعماری به زور به اشغال یهودیان درآمده است.

ب- ادیان مبتنی بر پرستش غیرخدای یگانه مانند هندوئیسم، بودائیسم، آنیمیسم* (مذاهب قبیله ای). به نقشه ی ۴ توجه کنید.

● امروزه حدود یک میلیارد نفر از مردم جهان مسلمان هستند و علاوه بر آسیا و آفریقا در سایر قاره ها نیز پراکنده شده اند. تشیع و تسنن دو مذهب بزرگ اسلام است.

● دین مسیحیت در آسیا ظهور کرد اما شمار پیروان آن در قاره ی اروپا، امریکا، استرالیا و نیوزیلند و کشور آفریقای

بیش تر بدانیم

جغرافی دان ها سه نوع پخش را تعریف کرده اند :

❖ **پخش مجدد (مکان یابی دوباره)** که در آن، پدیده، مکان قبلی را ترک می کند و به مکان جدید می رود : مثل حرکت سیاه پوستان امریکا از روستاهای جنوبی به شهرهای شمالی یا مهاجرت مردم یک کشور به کشور دیگر.

❖ **پخش واگیر (مجاورتی)** که پدیده مستقیماً از یک مکان به مکان مجاور منتقل می شود ؛ مثل گسترش بیماری وبا.

❖ **پخش سلسله مراتبی (گسترشی)** که طی آن پدیده ها به طور منظم از طبقات بالا به طبقات پایین منتقل می شوند ؛ مثل انتشار یک نوآوری. مثلاً تلویزیون ابتدا در مادر شهرها و شهرهای بزرگ و سپس در شهرهای کوچک و بعد در روستاها گسترش یافت.

پدیده ی پخش از این نظر مهم است که موجب تغییر و گسترش نواحی و به وجود آمدن نواحی جدید و هم گرایی ناحیه ای می شود.

● دین بودایی و برهمایی بیش‌تر در محدوده‌ی قاره‌ی آسیا باقی مانده است و در قاره‌های دیگر پیروان زیادی ندارد. شاخه‌های بزرگ دین بودا، مذهب کنفوسیوس و تاوایی است و پیروان آن بیش‌تر چینی‌ها هستند. مذهب شینتو نیز در میان ژاپنی‌ها پیروان زیادی دارد. دین برهما بیش‌تر در شبه قاره‌ی هند گسترده شده است.

دین و چشم‌اندازهای فرهنگی نواحی

هستند که جایگاه مقدس شهر بوده که توسعه‌ی سایر نواحی شهر از آن متأثر است. اهمیت مذهبی این شهرها و گردهم آمدن هزاران زائر جهت انجام فرائض مذهبی سبب توسعه اقتصادی آن‌ها در زمینه‌هایی چون ایجاد هتل‌ها، بانک‌ها، آژانس‌های مسافرتی، فروشگاه‌های بزرگ، توسعه فرودگاه‌ها و... شده است. روزهای تعطیل نیز در ادیان مختلف، متفاوت است که بر فعالیت‌های اقتصادی و سایر امور زندگی تأثیر دارد. در نواحی دارای یک دین مشترک، معمولاً سبک معماری و شهرسازی شبیه به هم و با ناحیه‌ی مجاور متفاوت است.

گروه‌هایی از مردم که از دین مشترکی پیروی می‌کنند، یکی از انواع نواحی فرهنگی را پدید می‌آورند.

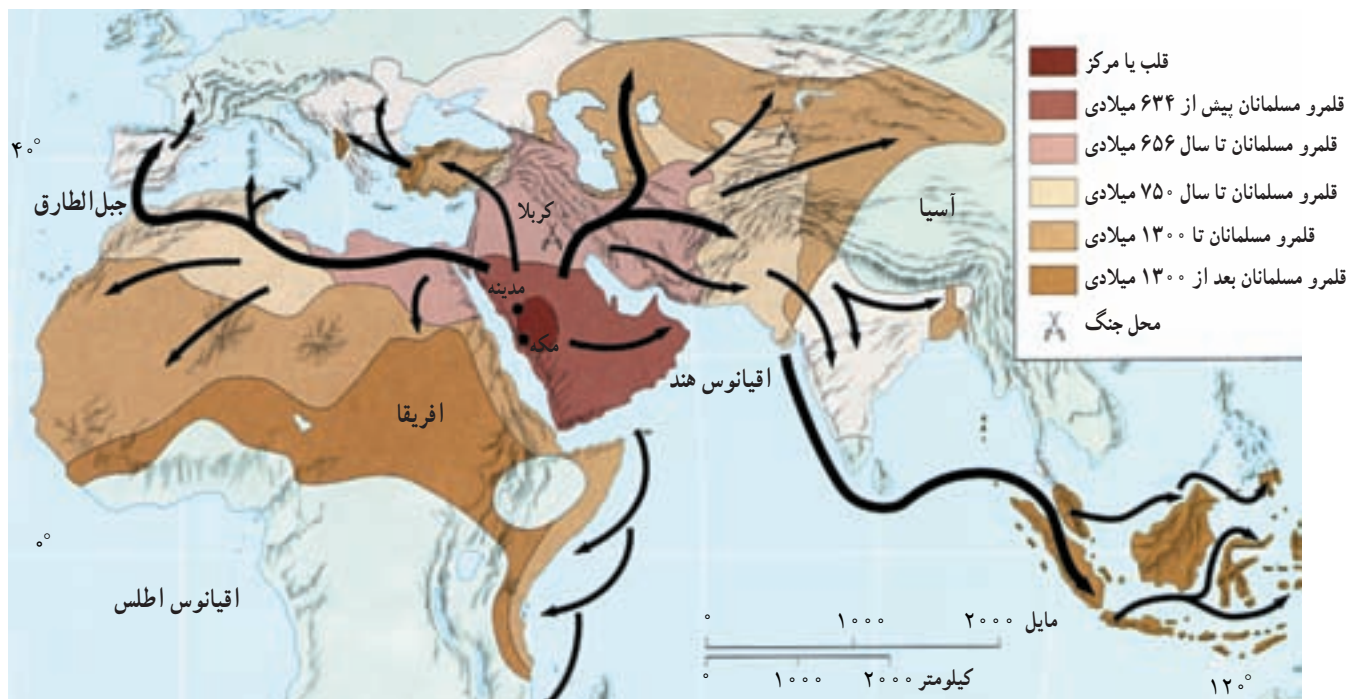
هریک از این گروه‌ها با توجه به تعالیم دینی خود در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و هنری، باورها و اعتقادات متفاوتی دارند و تأثیرات ویژه‌ای بر محیط پیرامون خود می‌گذارند؛ تأثیر دین و فرهنگ در برخی از شهرهای جهان به آن اندازه است که به آن‌ها نقش مذهبی یا زیارتگاهی داده است. توسعه‌ی شهرهای زیارتگاهی متناسب با تعداد پیروان آن در سراسر جهان بوده است. شهرهای مذهبی دارای مرکز و میدانی

شکل ۵- خانه‌ی کعبه، مکه‌ی معظمه

شکل ۶- چشم‌اندازی از واتیکان

شکل ۷- مراحل تاریخی پخش اسلام در جهان

بیش تر بدانیم

اندیشه و تفکر اسلام به صورت غیرقابل وصفی در ایجاد و بازسازی پدیده‌های جغرافیایی مؤثر واقع شد و در مدت کمتر از یک قرن بخش زیادی از جهان را فرا گرفت. هزاران مسجد، رصدخانه، مرکز علمی، کتابخانه و کارگاه صنعتی ساخته شد و سرزمین‌های پهناوری را از پیرنه در اروپا تا هیمالیا در آسیا زیر پوشش قرار داد. مسلمانان آثار علمی و هنری درخشانی را به جهان عرضه کردند که از آن جمله می‌توان به ریاضیات، معماری، ادبیات و پژوهش‌های علمی اشاره کرد. علاوه بر این‌ها اهتمام خاص به علم جغرافیا در نزد مسلمانان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود. علت توجه به این علم، به سفر معنوی حج، تعیین قبله و یافتن زمان دقیق شرعی، ارضای حس کنجکاوی و کشف سرزمین‌های جدید، نگهداری سرزمین‌های فتح‌شده و فعالیت‌های بازرگانی با آن سرزمین‌ها مربوط می‌شد.

فعالیت ۲

۱- آیا نقشه‌ی نواحی ادیان عمده‌ی جهان با مرزهای سیاسی کشورها انطباق دارد؟ برای پاسخ خود مثال بیاورید.

۲- با ذکر چند مثال بگویید که عقاید و باورهای دینی بر چشم‌اندازهای محیطی چه تأثیری می‌گذارد؟

* تمرین کار با نقشه‌های موضوعی

یک نقشه‌ی گنگ جهان را تهیه کنید که مرزهای سیاسی کشورها بر روی آن مشخص شده باشد. سپس قلمرو کشورهای مسلمان را بر روی آن به چهار گروه تقسیم کنید و آن را براساس راهنمای زیر رنگ بزنید.

پ - عوامل اقتصادی

معیار دیگری که برای تقسیم بندی نواحی به کار می رود، عوامل اقتصادی است :
* برای مثال در نواحی مختلف، محصولات کشاورزی

متفاوتی به عمل می آید. از آن جا که عواملی چون آب و هوا، نوع خاک، دسترسی به ماشین آلات، سم و کود و نظایر آن در مکان های مختلف، متفاوت است، نواحی گوناگون براساس نوع محصولات کشاورزی پدید آمده است. به شکل ۸ توجه کنید.

شکل ۸ - نقشه ی نواحی عمده ی کشت محصولات و کاربری زمین کشاورزی در ایالات متحده ی آمریکا

که به تولید وسایل صوتی و تصویری و ابزارهای برقی اختصاص یافته است، نمونه هایی از این گونه نواحی هستند.
* شیوه های تجارت و بازرگانی نیز در برخی نواحی چشم اندازهای خاصی به وجود می آورد که این گونه نواحی را از نواحی مجاور متمایز می سازد. به شکل ۱ که در آن، نوعی خاص از عرضه و فروش محصولات نشان داده می شود، توجه کنید.

* گاهی در برخی از نواحی استخراج نوعی از منابع معدنی یا تولید یک کالا تخصصی می شود. علل عمده ی چنین پدیده ای نزدیکی به معادن، دسترسی به سرمایه، نیروی کار، بازار مصرف و امکان حمل و نقل آسان است. ناحیه ی نفت خیز اطراف خلیج فارس، ناحیه ی بوت در ایالت مونتانا ی آمریکا - که به تولید و استخراج مس مشهور است - و ناحیه ی آسیای جنوب شرقی

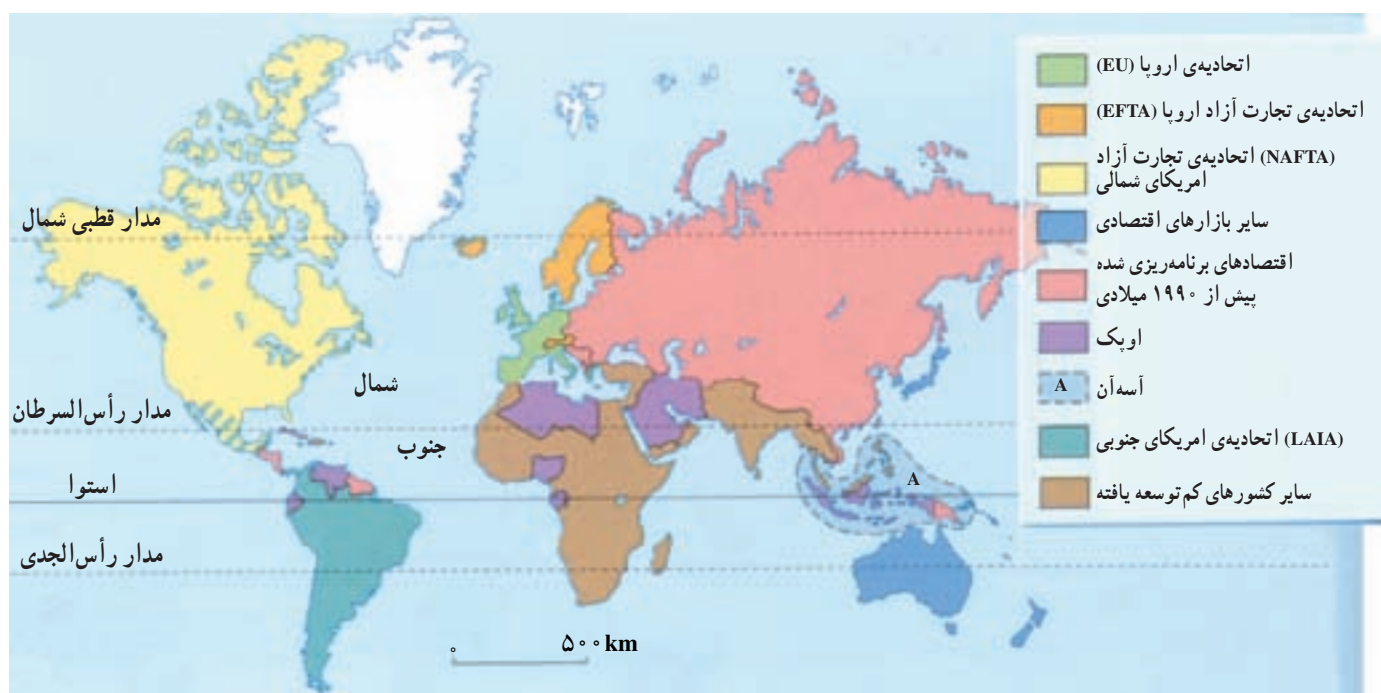
شکل ۹ - ناحیه ی صنعتی رور (Ruhr) آلمان، مرکز صنایع سنگین در اروپا. در این ناحیه بیش از ۲۲ شهر و شهرک وجود دارد و ۳۰ درصد زغال و ۲۰ درصد فولاد اروپا در این جا تولید می شود.

شکل ۱۰- یک بازار شناور در بانکوک، تایلند

از نظر توسعه‌ی انسانی روی نقشه نمایش داده می‌شوند. برخی از صاحب‌نظران بادر نظر گرفتن عوامل مختلف اقتصادی و اجتماعی، جهان را به دو ناحیه‌ی عمده‌ی شمال (توسعه یافته‌ی صنعتی) و جنوب (در حال توسعه) تقسیم می‌کنند. * سازمان‌ها و اتحادیه‌های اقتصادی و تجاری نیز که موجب به هم پیوستن کشورهای عضو می‌شوند، می‌توانند نواحی خاصی را به وجود آورند. به شکل ۱۱ توجه کنید.

* از دیگر ملاک‌های تقسیم‌بندی نواحی، عامل ثروت و فقر یا توسعه‌یافتگی و توسعه نیافتگی است. در سال گذشته با برخی ملاک‌های اندازه‌گیری توسعه‌یافتگی آشنا شدید و آموختید که این ملاک‌ها از نظر صاحب‌نظران متفاوت‌اند. یکی از معیارهای رایج در تقسیم‌بندی نواحی، میزان درآمد سرانه‌ی کشورهای یا نواحی است. برای اندازه‌گیری توسعه‌ی انسانی سه عامل قدرت خرید، میزان باسوادی و امید به زندگی مورد توجه قرار می‌گیرند و پس از جمع این سه عامل و به دست آوردن یک شاخص، نواحی مختلف

شکل ۱۱- نواحی عمده‌ی تجاری جهان - ۱۹۹۴ میلادی

مرزهای ناحیه

* تعیین مرزهای دقیق نواحی کار دشواری است. البته مرز نواحی طبیعی (مثلاً خاک‌های چرنوزیوم یا زیست‌بوم جنگل‌های استوایی) را آسان‌تر از نواحی فرهنگی و انسانی می‌توان تعیین کرد. چرا؟

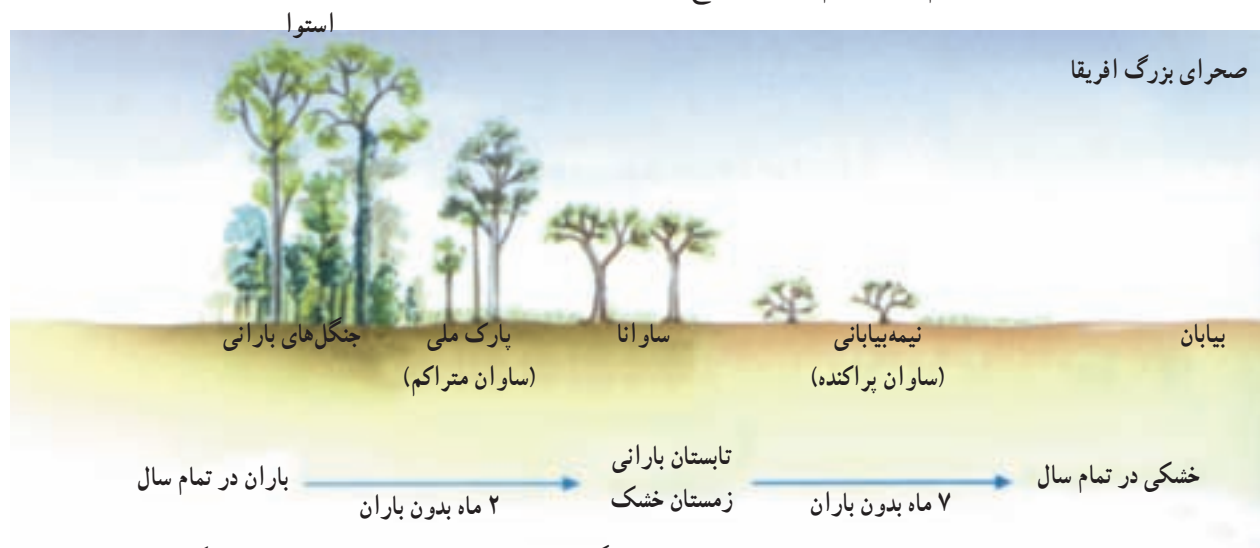
مرزهایی که بر روی نقشه‌ها ترسیم می‌شود، قراردادی هستند و در واقع، در روی زمین وجود ندارند. علاوه بر این،

مرزهای نواحی قابل تغییرند؛ مثلاً با فعالیت‌های انسانی ممکن است پوشش گیاهی خاص یک ناحیه از بین برود یا کشت نوعی دیگر از محصولات در مجاورت کشت قبلی انجام پذیرد یا جایگزین آن شود. هم‌چنین بر اثر پدیده‌ی پخش یا انتشار ممکن است ناحیه‌ی جدیدی در دل ناحیه‌ی قبلی شکل بگیرد که از نظر زبان، دین، نژاد و غیره با ناحیه‌ی قبلی تفاوت داشته باشد.

کانون ناحیه

* هر ناحیه‌ی جغرافیایی دارای کانون و مرکزی است که عوامل وحدت و تجانس به‌خوبی در آن دیده می‌شوند. همین عوامل – که پیش از این درباره‌ی آن‌ها خواندیم – یک ناحیه را از ناحیه‌ی مجاور متفاوت می‌سازند. اگر از کانون یک ناحیه‌ی جغرافیایی به اطراف آن حرکت کنیم، می‌بینیم که به تدریج از

ویژگی‌ها و خصوصیات آن ناحیه کاسته می‌شود تا سرانجام این عوامل ناپدید می‌گردند. یک مثال خوب در این مورد، پوشش گیاهی نواحی (زیست‌بوم‌ها) است. به شکل ۱۲ توجه کنید. آیا می‌توانید درباره‌ی کانون ناحیه مثال‌های دیگری از نواحی طبیعی و انسانی، ذکر کنید؟

شکل ۱۲- ساوان یک ناحیه‌ی انتقالی بین صحرای آفریقا و جنگل‌های بارانی استوایی است. با کم شدن بارندگی به سمت صحرا، علف‌های ساوان کوتاه‌تر و تنک‌تر می‌شوند و کم‌کم به مراتع مداری که از علف‌های کوتاه‌قد به‌وجود آمده‌اند، تبدیل می‌گردند. این مراتع در حاشیه‌ی صحرا به علت خشکی هوا به استپ‌های بیابانی تبدیل می‌شوند.

روش‌های جدید ناحیه‌بندی

ناحیه‌بندی با استفاده از روش‌های آماری و کمی (فراوانی تکرار پدیده‌ها در واحد سطح، ضریب هم‌بستگی و ...) میزان وحدت و تجانس را در یک ناحیه تعیین می‌کنند و آن را به‌وسیله‌ی نقشه نمایش می‌دهند.

امروزه برای ناحیه‌بندی از روش‌های جدید نقشه‌کشی، تفسیر عکس‌های هوایی، سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی* و به‌ویژه روش‌های آماری و ریاضی استفاده می‌شود.

جغرافی دانان پس از تعیین معیارها و شاخص‌های

بیش‌تر بدانیم

برخی از مردم، واحدهای جغرافیایی (نظیر قاره‌ها) یا واحدهای سیاسی (کشورها) را با ناحیه اشتباه می‌کنند. مثلاً قاره‌ی آفریقا یک ناحیه قلمداد نمی‌شود؛ زیرا از نظر معیارهای طبیعی و فرهنگی متجانس نیست. نواحی شمال آفریقا با جنوب اروپا از نظر ویژگی‌های طبیعی یک ناحیه‌ی منفرد در حوضه‌ی مدیترانه محسوب می‌شود. کشورها، ایالت‌ها و استان‌ها را نیز همیشه نمی‌توان نواحی جغرافیایی نامید. مرزهای سیاسی و اداری بر مبنای انتخاب انسان‌ها تعیین شده‌اند و معمولاً مرز نواحی جغرافیایی و سیاسی – اداری بر هم منطبق نیست. یک بار دیگر با دقت به نقشه‌های نواحی جغرافیایی مانند ادیان، نواحی آب و هوایی، خانواده‌های زبانی نگاه کنید. آیا این نواحی با مرز کشورها انطباق دارند؟

فعالیت ۳

- ۱- چرا نواحی مختلف کشاورزی پدید می‌آیند؟ توضیح دهید.
- ۲- مرزهای نواحی ثابت‌اند یا متغیر؟ مثال بزنید.
- ۳- امروزه برای ناحیه‌بندی از چه روش‌هایی استفاده می‌شود؟
- ۴- چند ناحیه در کشور ایران یا سایر نقاط جهان مثال بزنید که عامل صنعت یا استخراج منابع معدنی موجب شکل‌گیری آن‌ها شده باشد.

مطالعه‌ی موردی

(۱)

جهان اسلام

در جهان امروز، مسلمانان در بخش‌های گسترده‌ای از کره‌ی زمین پراکنده شده‌اند و حدود $\frac{1}{5}$ جمعیت دنیا را تشکیل می‌دهند. قاره‌ی آسیا اولین کانون تمرکز مسلمانان جهان است. کشورهای اسلامی این قاره در خاورمیانه، آسیای مرکزی و آسیای جنوب و جنوب شرقی قرار دارند.

* جمهوری اسلامی ایران، ترکیه و مصر از پرجمعیت‌ترین کشورهای مسلمان منطقه‌ی خاورمیانه محسوب می‌شوند.

* جمهوری‌های ازبکستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان و قزاقستان در آسیای مرکزی قرار دارند. این کشورها پس از فروپاشی اتحاد شوروی استقلال یافته‌اند و اکثریت مردم آن‌ها را مسلمانان تشکیل می‌دهند. در آسیای جنوبی، در سال ۱۹۹۶م. بیش از ۲۵۶ میلیون نفر مسلمان فقط در دو سرزمین پاکستان و بنگلادش زندگی می‌کردند. علاوه بر این، شمار مسلمانان در کشورهای هند، برمه، سیلان و مالدیو قابل توجه است؛ به‌طوری که ۱۲ درصد جمعیت کشور هند – دومین کشور پرجمعیت جهان – را مسلمانان تشکیل می‌دهند.

* در آسیای جنوب شرقی، شمار مسلمانان در کشورهای اندونزی و مالزی قابل توجه است.

شکل ۱۳- نقشه‌ی قلمرو کشورهای اسلامی

قاره‌ی آفریقا دومین مرکز مهم سرزمین‌های اسلامی محسوب می‌شود. منطقه‌ی مسلمان‌نشین آفریقا در شمال آن قرار دارد. این ناحیه از شمال به دریای مدیترانه، از جنوب تا منطقه‌ی ساوان، از شرق تا دریای احمر و از غرب تا اقیانوس اطلس گسترده شده است.

تعداد قابل توجهی از مسلمانان نیز در قاره‌های اروپا و آمریکا زندگی می‌کنند و اقلیت مسلمان قلمداد می‌شوند. دو کشور آلبانی و سورینام سرزمین‌های مستقل اسلامی این دو قاره‌اند.

● کشورهای جهان اسلام از نظر توسعه‌ی اقتصادی و انسانی همگون نیستند ولی در پاره‌ای موارد اشتراکات فراوانی دارند. اغلب کشورهای اسلامی از نظر منابع و ذخایر زیرزمینی و طبیعی چون نفت، گاز طبیعی، زغال‌سنگ، فسفات مس، روی، کائوچو و ... بسیار غنی هستند. حدود ۶۵/۵ درصد ذخایر نفت جهان در میدان‌های نفتی اطراف خلیج فارس قرار دارد. به دلیل وجود این منابع بی‌کران در سرزمین‌های اسلامی، همه‌ی آن‌ها در دوره‌ها یا دوره‌هایی از تاریخ خود به بلای شوم استعمار دچار شده‌اند. از طرفی، بیش‌تر کشورهای اسلامی به علت دخالت کشورهای قدرتمند و ضعف فناوری و کمبود نیروی انسانی متخصص قادر به بهره‌برداری از منابع خود نیستند. به همین دلیل، در شمار صادرکنندگان منابع و محصولات خام اولیه به قیمت ارزان و واردکنندگان کالا به قیمت گران‌تر از کشورهای توسعه یافته درآمده‌اند و از نظر اقتصادی به دولت‌های ثروتمند وابسته شده‌اند.

● جهان اسلام موقعیت مکانی ویژه‌ای دارد و ۲۴ درصد اراضی جهان را به خود اختصاص داده است. وسعت کشورهای اسلامی به بیش از ۳۰ میلیون کیلومتر مربع می‌رسد. موقعیت جغرافیایی کشورهای اسلامی نیز ممتاز است. تنگه‌ها و آبراهه‌های معروف چون کانال سوئز، تنگه‌ی جبل الطارق، بُسُروداردانل، باب‌المندب و مالاکا همگی در قلمرو کشورهای اسلامی قرار دارند.

● وجود منابع ثروت - به‌ویژه نفت - و قرار گرفتن در موقعیت جغرافیایی ممتاز، موجب شده است که

دولت‌های متجاوز، به‌ویژه آمریکا به انواع جنگ افروزی در خاورمیانه - که قلب جهان اسلام است - دست بزنند. از جمله مشکلات کشورهای اسلامی، نبود وحدت بین کشورها به خصوص در مرکز (جنوب غربی آسیا) و اختلافات مرزی و جنگ‌های متعدد است. مشکل دیگر، رژیم اشغالگر قدس (اسرائیل) است که به عنوان پایگاه آمریکا و قدرت‌های متجاوز دیگر با هدف تسلط بر سرزمین‌های اسلامی در این ناحیه ایجاد شده و مردم مظلوم فلسطین را از خانه و کاشانه‌ی خود آواره کرده است.

اگر کشورهای اسلامی دست به دست هم بدهند و متحد شوند، جهان اسلام می‌تواند در برابر قدرت‌های متجاوز ابراز وجود کند. کشورهای اسلامی صادرکننده‌ی نفت نیز باید از اتکا به نفت دست بردارند و با بالابردن توان فناوریانه (تکنولوژیکی) خود در زمینه‌ی تولید و صدور کالاهای صنعتی به‌طور جدی اقدام کنند.

● سازمان کنفرانس اسلامی

این سازمان در سال ۱۹۷۲ میلادی با تصویب اساسنامه‌ای به‌صورت رسمی تأسیس گردید. سازمان کنفرانس اسلامی ۵۵ عضو دارد و با هدف افزایش هم‌بستگی و همکاری در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، حفظ استقلال و تمامیت کشورهای عضو، ریشه‌کن کردن استعمار و حمایت از مردم فلسطین و تلاش برای برقراری صلح و آرامش بین‌المللی به‌وجود آمده است. یکی از اصول مهم این سازمان، حل اختلافات و منازعات کشورهای عضو از طریق مذاکره یا موافقت با داوری و امتناع از به کار بردن زور و تهدید علیه استقلال سیاسی کشورهای عضو است.

شکل ۱۴ - اجلاس سران کشورهای اسلامی در تهران - ۱۳۷۶

بحث گروهی

* درباره‌ی قابلیت‌ها و مشکلات کشورهای اسلامی به‌طور گروهی بحث کنید و پیشنهادهای خود را برای رفع این مشکلات بنویسید و به کلاس ارائه کنید.